

REŞİDEDDİN'İN ÇİN TARİHİ HAKKINDA BAZI SİNOLOJİK AÇIKLAMALAR¹

Yazar: Herbert Franke
Çeviren: Şükrü ÖZDEMİR*

Reşideddîn'in Câmîü't-Tevârih'inin Çin tarihi ile ilgili bölümünü çeviren Prof. Kahle, metin üzerinde sinolojik bir bakış açısıyla çalışmam için tercümelerini kullanmama müsaade etmek lutfunda bulundular. Reşideddîn'in Çin tarihine ilişkin yeni şeyler söyleyeceğini kimse bekleme bile takriben 1300 yılında berhayat bulunan münevver bir İranlının Çin'e ve Çin'in geçmişine dair bildiklerinin ve bildiklerini alıntıladığı kaynakların neler olduğunu öğrenmek sinolog ve persologları, hiç şüphe yok ki, eşit şekilde ilgilendirmektedir. Konuya geçmeden meseleye ilişkin mukaddime mahiyetinde bazı açıklamalar yapmak muhtemelen iyi olacaktır.

Prof. Kahle'nin tercümesi; Londra'da, Büyük Britanya ve İrlanda Kraliyet Asya Cemiyeti koleksiyonunda bulunan Arapça el yazmaya dayanmaktadır. Maalesef bu Londra nüshası natamamdır. Baş sayfaları eksik olduğundan anlatı, Hsia ve Shang hanedanları imparatorlarıyla başlar. Dolayısıyla Reşideddîn'in faydalandığı kaynaklar hakkında açık bir ifadeye sahip değiliz. Şu kadarı var ki tercümedeki eksiklik İstanbul'daki diğer yazma nüsha kullanılarak giderilmiş olacaktır. Bu tetkik; eksik Londra nüshasındaki materyale dayanılarak yapılmıştır.

İranlı müellif; Çin Tarihi'ni hanedanlara göre tertip etmiştir. Shang hanedanı bu tertipte on birinci sıradadır. Her bir hanedanın hükümdar listesini verdikten sonra Reşîd, bu devirde gerçekleştiği düşünülen kayda değer hadiseleri ve birtakım rivayetleri nakleder. Yukarıda söylendiği üzere metin, Hsia dönemini de kapsayan

¹ Herbert Franke tarafından kaleme alınan ve *Oriens*, vol. IV, no: 1, Aug. 15 1951, ss. 21-26'da neşredilen *Some Sinological Remarks on Raşîd ad-Dîn's History of China* başlıklı makalenin tercümesidir. Makalenin bütün hakları Brill Yayınevi'ne ait olup çeviri yayınevinden alınan basım müsaadesi doğrultusunda yayımlanmıştır.

* Dr. ORCID ID: 0000-0001-5175-3086. sozdemir7@gmail.com.

FRANKE, Herbert (2023). *Reşideddîn'in Çin Tarihi Hakkında Bazı Sinolojik Açıklamalar* (çev. Şükrü Özdemir). *Doğu Dilleri Dergisi*, 8 (2), 38-43. DOI: 10.61134/audodiller.1399332.

bazı anekdotlarla başlamaktadır. Zikredilen son hanedan, *Moğol Yüen hanedanı*dır. Zikri geçen son hükümdar 1294 yılında tahta çıkan ve *Kubilay*'ın halefi olan *Temür*'dür.

Şekli deliller ve içerikle ilgili kanıtlar bizi *Reşîdeddîn*'in *Çince Budist* bir eserden istifade ettiği sonucuna götürür. Çünkü eserde *Buda*'nın doğumu ve hayatı; *Çince* yazılmış *Budist* eserlerin tipik bir özelliği olarak garip şekilde olduğundan daha eski bir tarihe götürülmüştür. *Reşîdeddîn*, *Buda*'nın doğum tarihini, *Chou hanedanından Chao wang*'ın iktidarının yirmi dördüncü yılı olarak gösterir. Bu da geleneksel *Çin* kronolojisine göre milattan önce 1029 yılına tekabül eder. (*Chou* hâkimiyetinin başlangıcı milattan önce 1122 yılıdır.) Bu meyanda *Çince* yazılmış *Budist* eserlerde *Buda* için garip şekilde daha da eski tarihlendirmelerin bulunduğu zikredilebilir. VI. yüzyılda yaşamış bir *Budist* müellif de *Buda*'nın doğumunu *Shang* imparatoru *Wu Yi*'nin (geleneksel kronolojiye göre milattan önce 1173) iktidarının yirmi altıncı yılında gösterir. *Çin Budist* edebiyatında, en erken *Fei Ch'ang-fang* 費長房 tarafından yazılan ve mukaddimesinde milattan sonra 597 tarih kaydı bulunan *Li-tai san-pao chi*'de 歷代三寶紀, *Buda*'nın doğumu *Chao-wang*'ın yirmi dördüncü yılında gerçekleşir.

Ayrıca *Reşîd*, *Konfüçyusçu* ve *Taoist* yazarlar tarafından bildirilmesine rağmen *Budist* tefsiri mümkün kılan *T'ung Kien kang-mu* ve *Tsi-chi t'ung-kien* gibi daha ortodoks tarihlerde bulunmayan birtakım hikayeler anlatır.

Çince kaynağın başkaca hususiyetleri de bulunmaktadır. Herşeyden önce tarihin başlangıcına efsanevi ilk insan olan *Pan-ku*'yu koyan bir tarih olmalı. (Bu husus *Reşîd*'in tarihinde ileriki bir pasajda görülmektedir.) İkinci olarak da *Güney Sung hanedanının* 1276 yılında yıkılışından sonra yazılmış olmalı. Çünkü eser *Kubilay* ve onun haleflerinden *Çin hanları* olarak bahsetmekte, *Kin (Curcen) hanedanını* da meşru görmektedir. *Sunglar* devrinde bir yazar *Kin* imparatorlarını asla meşru hükümdarlar olarak kaydedemezdi.

Üstelik *Reşîdeddîn* tarafından kullanılan *Çince* kaynağın *Budist* vasfı, *Benâketi* adlı diğer bir *İranlı* müellif tarafından da tasdik edilmektedir. *Müverrih*, bize *Çin Tarihi*'ni telif ederken *Reşîdeddîn*'e iki *Çinli* âlimin yardım ettiğini bildiriyor. *Reşîdeddîn*'in *Li Ta tzü* ve *Yük Sun* adlı bu iki *Çinli* bilginin kılavuzluğunda *Fo Hien Hoshang*, *Fei Ho Hoshang* ve *Shang Huan Hoshang* adlı üç kişinin telif ettiği *Çin* kroniğini kullandığı söylenmiştir. Bu kroniğin *Budist* bir vakayiname olduğu açıktır; çünkü *hoshang* 和尚 sözü *Çince* lama / rahip anlamına gelen *ho-shang*'a tekabül etmektedir. Yine de transkripsiyonun doğruluğunun mesuliyetini *Bloch*'ye bırakmalıyız. (*Introduction à l'histoire des Mongols* adlı eserinin 100 ve 101. sayfalarıyla karşılaştırınız.)

Özetle üslup ve muhteva delilleri *Moğol* egemenliği altında 1294'ten sonra ve 1310'dan önce kaleme alınmış, *P'an-ku* ile başlayan *Çince Budist* bir *Çin* tarihine işaret

etmektedir. Öyleyse biz bu özellikleri gösteren *Çince Budist* bir eseri aramak zorundayız.

Çince Tripitaka'da yer alan *Budist* tarihler üzerinde yapılan bir araştırma, aslında yukarıda zikredilen hususiyetlerin en azından bir kısmını taşıyan bir eserin var olduğunu göstermiştir. Bu eser *Nien-ch'ang* 念常 tarafından yazılmış olan *Fo-tsu li-tai t'ung-tsai* 佛祖曆代通載 adlı eserdir. *Taishô Trip.*, vol. 49, s. 477 vd. (22 bölüm bir arada) *Reşîd*'in tarihiyle *Fo-tsu li-tai t'ung-tsai* arasında yapılacak bir detaylı bir mukayese birçok vakada çok büyük benzerlik bulunduğunu göstermiştir. Öyle ki neredeyse insan, *Reşîd*'in eserinin; içine bazı yanlış anlaşılmuş rivayetler katılmış, *Allah*'ın zikri ve bölümlere *besmele* ile başlanması gibi *İslami* renk verilmiş bir tercüme olduğunu sanabilir. İki metin arasındaki yakın benzerliği gösteren misaller aşağıda verilecektir.

Fo-tsu li-tai t'ung-tsai, *Pan-ku* ile başlar ve *Çin* hükümdarlarına göre kronolojik bir tertibi takip eder. Dünyevî konular eserde az bir yer tutar, asıl kısım dini konulara tahsis olunmuştur. Fakat dini pasajlar daima *Çin* imparatorları esas alınarak oluşturulmuş çerçeve içinde bulunur. Her yeni hükümdardan sonra *Han Kao-tsu*'nun beyaz yılanı öldürmesi kabilinden *Budist* olmayan bir karakterin hikayeleri de aralara eklenmiştir. *Reşîd*, *Buda*'nın hayatı dışında *Budizm* tarihiyle ilgili olayları aktarmaz. Şaşırtıcı benzerlikleri ancak bu pasajlarda bulduğumuzdan mukayesemizi *Fo-tsu li-tai t'ung-tsai*'in dini olmayan parçalarına hasredebiliriz.

Şu kadarı var ki tarihler hususunda bir problem bulunmakta. Aile adı *Huang* 黃 olan *Nien-ch'ang* 1282 yılında dünyaya gelmiştir. Eseri, *Çin Budizmi'nin* 1333 yılına kadar olan (bu yıl da dahil olmak üzere) tarihini kapsar. Eserde yer alan iki mukaddime sırasıyla 1341 ve 1344 yıllarıyla tarihlendirilmiştir. *Reşîd*'in *Çin Tarihi* 1310 yılında tamamlanmış olduğuna göre onun *Nien-ch'ang*'ın tarihini kullanmış olması mümkün değildir. Bununla birlikte iki metin arasındaki şaşırtıcı çok sayıda benzerlik bizi kaçınılmaz surette XIII. yüzyıl sonlarında yazılmış bir *Budist Çin* vakayinamesinin varlığını kabule götürmektedir. Bu vakayiname; *Nien-ch'ang*'ın eserinin olduğu kadar *Benâketî*'nin bahsettiği üç rahibin *Reşîd*'e kaynak görevi gören eserlerinin de müşterek kaynağıdır. Bu meçhul kaynak, şu ana kadar bulunamamıştır. Maalesef *Nien-ch'ang* eserinin mukaddimesinde bize hangi kaynakları kullanmış olduğunu söylemez. Belki bu kaynaklar kayıptır. Her durumda *Reşîd*'in eseriyle *Nien-ch'ang*'ın arasındaki şaşırtıcı benzerlikten memnuniyet duymalıyız.

Şimdi her iki metinde şaşırtıcı biçimde benzer olan ve olağan dışı anekdotlar içeren bazı örneklerle devam edelim:

Hsia hanedanı: *Reşîd*: "Kırk ayak uzunluğunda (12,19 metre) bir adam yaşıyordu."
Fo-tsu: "Onun zamanında (Yü'nün zamanında) kırk ayak uzunluğunda Fang-feng 防風

vardı." Reşîd: "On iki yıl boyunca yağmur yağdı." Fo-tsu: "Yü, on iki yıl suları tanzim etti." (Reşîd burayı yanlış anlamıştır.)

Chu hükümdarlarının sayısı ve onların hakimiyet süresi (37 hükümdar ve 867 yıl) *T'ung kien kang-mu'* dakilerle değil net bir şekilde *Fo-tsu*'daki bilgilerle uyusmaktadır. Reşîd, son *Shang* hükümdarının *Çank Yikûn*'daki ziyafet ve içki âlemlerini anlatır. *Fo-tsu* da bunu anlatmaktadır. Bu eserde sarayın adı *Ch'ang-ye-kung* 長夜宮 olarak verilmiştir ki anlamı *Uzun Geceler Sarayı* demektir.

Buda efsanesi her iki eserde de hemen hemen aynıdır. Her ikisinde de gökten gelen dokuz ejderhadan, kutsal çocuğun yıkandığı altın leğenden, çocuğun derhal yedi adım yürüebildiğinden söz edilir.

Lao tzu'nun doğumuna ilişkin birçok detay her iki eserde de aynıdır. Onlar geç dönem *Taoistlerinin* daha efsane-âlûd nüshalarından istifade etmişlerdir. Aynı durum *Konfüçyus* efsanesi için de geçerlidir.

Fo-tsu erken *Chan-kuo* devrindeki on dört feodal devletle kurucularının isimlerini içeren bir liste verir. Aynı liste aynı tertip üzere *Reşîd* tarafından da verilmiştir. Geç *Chan-kuo* devrinin yedi krallığına ait ikinci bir devletler listesi, sırası dahi değişmeksizin her iki eserde aynıdır.

Bazen *Reşîd* ve mesai arkadaşları kullandıkları *Çince* kaynağı yanlış anlamışlardır. Örneğin *Han Wen-ti* ile alakalı cümleyi *Reşîd* şöyle aktarır: "O, zeki bir adamdı; hükmetmekten, içki içmekten ve iyi giyinmekten zevk duyardı." *Fo-tsu*'da aynı cümle şu şekildedir: "O güler yüzlü, zarif, zeki ve mizacı saf bir kişiydi. Elbiseleri ne renkli ne de nakışlıydı. (Yani tutumlu biriydi.)"

Yukarıdaki örnekler kolaylıkla çoğaltılabilir. Burada elbette sınırlı bir seçki sunabiliriz. *Prof. Kahle*, tercümenin tamamını neşrettikten sonra etraflı bir karşılaştırma yapmak mümkün olacaktır. Bu arada ilgimizi hak eden bir başka husus daha var. *Arapça* metindeki birçok aksanların (vurgu işâretlerinin) kolayca metinsel bozukluklara yol açtığı iyi bilinmekte. Özellikle de isimlerde görülen bu imla hatalarının artık *Çince* aslî nüshadaki şekilleriyle karşılaştırılarak düzeltilmesi imkan dahilindedir. Bazı örnekler: *Buda*'nın annesi, *Reşîd* tarafından *Môyâ Kucin* diye adlandırılır. *Môyâ* elbette *Mâyâ'*dır. *Çince* metinde ise *Mo-ye fu-jen* 摩耶夫人 şeklindedir. Bu sebeple *Kucin* قوجين, *Fucin* فوجين olarak düzeltilmelidir. Başka bir örnek: Batıdan gelen sihirbazı anlatırken *Reşîd*'in "*Hvâren حوارن* adlı başka bir adam vardı." şeklinde yazdığı cümledeki isim *Çince*'de *Hua-jen* 華人 şeklindedir. Öyleyse *Hvaren* imlâsı *Hvazen* حوازن ya da *Hva-jen* (حوائن) şeklinde düzeltilmelidir. Çünkü *Çince*'de kelime başı *j*'leri *Arapça*'da genellikle *z* ya da *j* şeklinde gösterilmiştir.

Liang 涼 *hanedanının* toprakları, *Reşîdeddîn*'in metninde *Derzovank* = درزوانك diye isimlendirilir. Şüphesiz bu kelime *Dunvank* دونوانك yani *Tun-huang* olarak okunmalıdır.

Sî-ch'uan''daki muasır *Shu* devleti de *Metri* = مترى şeklinde adlandırılmıştır ki aslında *Menzi* منزی okunması gerekir. Çince *Man-tsi* 蠻, XIII. yüzyıl sonlarında Güney Çin'in adıdır. (*Marko Polo* ve *İbn-i Battuta* ile mukayese ediniz.) *Coho* جوحو da *Reşîdeddîn*'in eserinde *Hoco* حوجو olması gereken yanlış bir imladrır. *Hou-chou* 後周 geç *Chou hanedanı* demektir.

Çince isim ve ibarelerin fonetik yorumu üzerine de birkaç kelime edelim. *Reşîd*'in transkripsiyonu, asli Çince kaynağı tercümesi ve yorumlanmasında kendisine yardım eden Çinli âlimlerin konuştuğu lehçenin bugünkü *Mandarin* lehçesinden tamamen farklı olduğunu gösteriyor. Bununla birlikte eski Çincenin bazı hususiyetleri de bu lehçede korunmuştur. Kadim Çincenin günümüzde *palatal* (damaksı) olan *gutural ve dental* sesleri (gırtlak ve diş temasıyla çıkan sesleri) bugün hâlâ anlaşılmalıdır. *Lo-ching* (*Lo-king*) 洛京, *Lâkin* imlasıyla kaydedilmiş; *Jin hanedanı* (*Tsin hanedanı*) 晉 *Tsin* şeklinde, kadim *Chi* devleti 杞 *Ki* şeklinde yazılmıştır. Başka bir hususiyet kelime sonlarındaki kadim *m* seslerinin korunmuş olmasıdır. Bu sebeple Şang hanedanından iki kralın, *Nan-keng* 南庚 ve *Lin-sin*'in 懔辛 isimleri *Nam kink* ve *Lim sin* şeklinde yazılmıştır. Öte yandan kelime sonlarındaki *-p*, *-t*, *-k* seslerinin açık bir şekilde gösterildiği örneklere rastlanmıyor. Kadim Çince telaffuzu *nzi* olan kelimeler *Reşîd*'in asistanlarının lehçesinde zaten êrh şeklindedir. *Tsin hanedanından* ikinci imparator *Êrh-shî Hu-hai*'ın 二十胡亥 adı *Rşi ho hıwai* şeklinde yazılmıştır. Bütün bu özelliklerden belki bu lehçenin açık bir şekilde bir kuzey lehçesi olduğu sonucuna ulaşabiliriz. Çünkü XIII. yüzyılda bir güney lehçesi sondaki *occlusiveleri* bugün olduğu gibi korurdu.

Reşîd'in metninde bazı Moğolca kelimeler de vardır. *Buda*, *Burkân* diye adlandırılmıştır. *Reşîd*, *Shang hanedanının* ahlaksız son hükümdarı *Chou-sin*'den ve onun içki düşkünlüğünden bahsederken “*Tarâsûn adı verilen şarabı alsınlar diye insanlar gönderdi.*” diyor. *Darasun*, Moğolca bir kelime olup üzüm şarabı demektir. 1234 yılı da eserde şu şekilde tarif edilmiştir: “618 hicri yılı mörin yıldır.” *Mörin yıl* demek Moğol-Türk hayvan takvimine göre *at yılı* demektir. Eserde, *Cengiz Han*'ın *Chin* imparatorlarına karşı ilk saldırısının *kus yılda* قوس بیل (*yay yılı*) gerçekleştiği söylenir. Elbette bu kelime *konin* قونین (Moğ. *koyun*) olarak okunmalıdır. *Konin yıl*, *koyun yılı* (1211) anlamındadır.

Londra nüshasında bulunan imparator ve hükümdar portreleri bir problem arz etmektedir. *İranlıların* kaynak olarak kullandıkları Çince vakayinamenin resimlerle tezyin edilmiş olduğu ve *Lonra* nüshasındaki minyatür resimlerin buradan kopya edilmiş bulunduğu açık açık ifade edilmiştir. Bu mesele; resimli Çince eserlerin geçmişi hakkında uzmanlaşmış kişilerin üzerinde çalışmasını gerektiren bir sorundur.

Yukarıdaki açıklamalar *Reşîdeddîn*'in ilgi uyandıran metninin doğurduğu birçok problem hakkında belki bir fikir verebilir. Gelecekte *Câmiü't-Tevârih*'in *Franklar, Yahudiler ve Hintliler*'e ilişkin bölümleriyle alakalı olarak yapılacak bir araştırma; *Reşîd*'in *Çin Tarihi* üzerinde bu tetkikte ulaşılan sonuçlar kadar ilginç sonuçlar verecektir. Bu kısa araştırmadan sonra açıklığa kavuşan bir şey de vardır: *Reşîdeddîn*'in tarihi gerçek bir dünya tarihidir. Gerçek anlamda ilk dünya tarihinin ifade edildiği üzere *İran*'da, doğu ve batının tam ortasında, doğudan ve batıdan gelen tesirlerin bulunduğu bir noktada, âlemşümûl Moğol imparatorluğunun *İran*'da teşekkül etmiş kolu olan *İlhanlılar* çağında yazılmış olması önemlidir.